

УДК 340 : 004 : 61

Тетяна МІХАЙЛІНА

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії, історії держави і права та філософії права, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. Грушевського, 2, м. Вінниця, Україна, 21050

ORCID: 0000-0002-1129-2470

Богдана ДОВГАНЬ

студентка юридичного факультету, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. Грушевського, 2, м. Вінниця, Україна, 21050

ORCID: 0000-0001-5792-9302

DOI: 10.32782/LST/2021-4-2

Бібліографічний опис статті: Михайліна, Т., Довгань, Б. (2021). Теоретико-правовий аналіз ризиків визнання права на модернізацію тіла людини. *Law. State. Technology*, 4, 9–15, doi: 10.32782/LST/2021-4-2

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РИЗИКІВ ВИЗНАННЯ ПРАВА НА МОДЕРНІЗАЦІЮ ТІЛА ЛЮДИНИ

Метою наукової статті є доктринальний аналіз можливості поповнення переліку прав людини правом на модернізацію тіла людини та здійснення теоретико-правового дослідження ризиків реалізації такого права.

Методологія дослідження базується на використанні системного, діалектичного методів, методу екстраполяції, кібернетичного та синергетичного методів, формально-юридичного методу, а також методу правового моделювання.

Охарактеризовано можливе місце права на модернізацію тіла людини в міжнародному праві (як елемент Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини від 1997 р.) з урахуванням ризиків, які потрібно враховувати при подальшій легалізації такого права (у випадку, якщо міжнародною спільнотою буде визнана доцільність його правового закріплення). Досліджено Маніфест трансгуманістів як одне з першоджерел фактичного закріплення модерного права.

Проаналізовано шляхи впливу права на модифікацію тіла на право свободи людини. Сформовано базові правила, яких варто дотримуватися, якщо йдеться про досягнення абсолютної свободи в контексті реалізації права на модернізацію тіла людини, аби уникнути/знизити рівень небезпеки, яку несе технологічний прогрес, пов'язаний зі штучним інтелектом, для прав людини. Це такі правила: 1) право на свободу є беззаперечним, але воно також має межі, якщо йдеться про свободу інших; 2) обсяг свободи дорівнює обсягу відповідальності; 3) право на свободу в аспекті права на модернізацію тіла може бути реалізованим за умови, що особа ознайомлена з можливими ризиками експериментів, з власної волі погоджується на них, усвідомлює наслідки для себе та інших; 4) має бути чіткий поділ відповідальності тих, хто здійснює експеримент, та тих, хто погоджується на цей експеримент, що можливий шляхом чіткої регламентації правил поведінки в процесі злиття людини та ШІ, а також у разі максимального забезпечення відсутності двоякого трактування цих норм.

Виокремлено ризики реалізації права на модернізацію тіла (можливого виходу штучного інтелекту з-під контролю людини, втручання в медико-технологічні експерименти третіх осіб) та шляхи їх уникнення: 1) передбачити здатність вимкнути ШІ; 2) забезпечити створення резервних систем захисту; 3) створити механізми правового та технічного захисту від втручання сторонніх осіб в експеримент з модернізації тіла людини.

Ключові слова: трансгуманізм, модифікація тіла, штучний інтелект, права людини, права людини четвертого покоління, інформаційне суспільство, digital-суспільство.

Tetiana MIKHAILINA

Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory, History of State and Law and Philosophy of Law, Vasyl Stus Donetsk National University, 2, Hrushevskoho str., Vinnytsia, Ukraine, 21050

ORCID: 0000-0002-1129-2470

Bohdana DOVHAN

Student at the Faculty of Law, Vasyl Stus Donetsk National University, 2, Hrushevskoho str., Vinnytsia, Ukraine, 21050

ORCID: 0000-0001-5792-9302

DOI: 10.32782/LST/2021-4-2

The cite this article: Mikhailina, T., Dovhan, B. (2021). Teoretyko-pravovyi analiz ryzykiv vyznannia prava na modernizatsiiu tila liudyny [Theoretical and legal analysis of the risks of recognizing the right to modernization of the human body]. *Law. State. Technology*, 4, 9–15, doi: 10.32782/LST/2021-4-2

THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE RISKS OF RECOGNIZING THE RIGHT TO MODERNIZATION OF THE HUMAN BODY

The purpose of the scientific article is a doctrinal analysis of the possibility of replenishing the list of human rights with the right to modernize the human body and the implementation of a theoretical and legal study of the risks of implementing such a right.

The research methodology is based on the use of systematic, dialectical methods, extrapolation method, cybernetic and synergetic methods, formal legal method, as well as the method of legal modeling.

The article describes the possible place of the right to modernization of the human body in international law (as an element of the convention for the protection of human rights and dignity on the application of biology and medicine of 1997), taking into account the risks that need to be taken into account in the further legalization of such a right (if the international community recognizes the expediency of its legal consolidation). The transhumanist manifesto as one of the primary sources of the actual consolidation of modern law is studied.

The ways of influence of the right to body modification on the right to human freedom are analyzed. Basic rules that should be followed when it comes to achieving absolute freedom in the context of implementing the right to modernize the human body in order to avoid/reduce the level of danger posed by technological progress associated with artificial intelligence to human rights have been formed. These are primarily the following rules: 1) the right to freedom is unconditional, but it also has limits when it comes to the freedom of others; 2) the amount of freedom is equal to the amount of responsibility; 3) the right to freedom in the aspect of the right to modernization of the body can be realized provided that the person is familiar with the possible risks of experiments, voluntarily agrees to them, is aware of the consequences for himself and others; 4) a clear division of responsibility of those who carry out the experiment, and those who agree to this experiment, which is possible by clearly regulating the rules of behavior in the process of merging human and AI, maximizing the absence of a double interpretation of these norms.

The risks of implementing the right to modernization of the body (possible exit of artificial intelligence from human control, interference in medical and technological experiments of third parties) and ways to avoid them are highlighted: 1) provide for the ability to turn off AI; 2) ensure the creation of backup protection systems; 3) create mechanisms for legal and technical protection against interference of unauthorized persons in the experiment of modernization of the human body.

Key words: transhumanism, body modification, artificial intelligence, human rights, fourth-generation human rights, information society, digital society.

Актуальність проблеми. Сьогодні в наукових колах досить активно обговорюється питання про формування нового типу людини Homo Lego, тіло і свідомість якої уподібнюється до конструктора. Наприклад, існує думка, що кожен вправі добудувати й перебудувати своє тіло, зважаючи на власну уяву про адаптацію і/або самореалізацію (Вовк, 2020: 68). Така позиція є досить актуальною на сучасному етапі розвитку суспільних відносин та пояснюється стрімкими темпами технологічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. з огляду на вищезазначене на доктринальному рівні було сформовано концепцію про розширення переліку соматичних прав правом на модифікацію тіла людини. Варто зауважити, що це питання досліджували такі вчені-правознавці, як В. Вовк, О. Миронець, С. Фуллер, Т. Каткова та інші. Однак, попри те, що процес постійного наукового прогресу є зрозумілим та загалом позитивним явищем для суспільства, не можна забувати, що поряд із покращенням

життя людини він несе в собі також низку ризиків та загроз.

Сьогодні залишаються дискусійними такі питання: яким чином поява права на модифікацію тіла вплине на основоположне право людини на життя та право на свободу; чи існує сьогодні належне правове підґрунтя новітніх процесів з відповідним механізмом захисту прав і свобод людини; які саме ризики подальшого розвитку концепції права на модифікацію тіла слід взяти до уваги міжнародній спільноті першочергово. З огляду на це **метою статті** є доктринальний аналіз можливості поповнення переліку прав людини правом на модернізацію тіла людини та здійснення теоретико-правового дослідження ризиків реалізації такого права.

Виклад основного матеріалу. Дослідження права на модифікацію власного тіла неможливе без аналізу його поняття та сутності. О. Миронець пропонує розуміти право на модифікацію власного тіла як можливість змінювати власне фізичне тіло, інтелектуальні здібності, набувати

нових функціональних особливостей та умінь шляхом інтегрування створених із залученням сучасних технологічних досягнень – імплантів (імплантів) – у власне фізичне тіло (Миронець, 2021: 186). Ідеться про використання прикладного та загального штучного інтелекту (далі – ШІ), а не AIS.

Також слід зауважити, що в цій роботі під прикладним та загальним ШІ розуміється набір відповідних комп'ютерних систем та алгоритмічних систем, створених та керованих людиною, наприклад, роботів, наділених ШІ (Стратегія розвитку штучного інтелекту в Польщі), а під AIS – штучний інтелект, когнітивні властивості якого (наявність пам'яті без прогалин, обробка значних обсягів інформації, генерування нових знань, постійне самовдосконалення) можуть значно перевищувати здібності людини (Некіт, 2019: 189; Радутний, 2019: 80–81).

Поява модерного права тісно пов'язана із соматичними правами, що переплітаються з розвитком біотехнологій і медицини. На думку Ю. Турянського, вони охоплюють такі сфери правового регулювання: 1) новітні права, що надають нові можливості щодо покращення життя та здоров'я людини, які пов'язані з її тілом (трансплантація, клонування, репродукційні технології боротьби з безпліддям); 2) біотехнології споживання та фармації (генетично модифіковані продукти, медичні засоби нового покоління); 3) правове регулювання військових і терористичних засобів (біологічна, генетична й іншого виду новітня зброя) (Турянський, 2020: 112).

В. Вовк також зауважує, що соматичні права є квінтесенцією реабілітації статусу тіла людини й водночас маніфестом права конкретної людини на своє тіло – на самовласність, що означає, що кожна людина є власником свого тіла та може розпоряджатися ним (Вовк, 2020: 69). Однак така самовласність теж повинна мати межі. Відповідно до ст. 1 Загальної декларації прав людини всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Отже, права однієї людини закінчуються там, де починаються права іншої. Як влучно підкреслює професор Йоркського університету (Великобританія) С. Фуллер, закріплений у Трансгуманістському Біллі про права принцип морфологічної свободи людини визначається як право бути ким завгодно до того моменту, поки це не порушує права інших діяти аналогічним чином (ст. 3) (Фуллер, 2016: 33).

Крім того, визнання та подальше становлення нового права можливе лише за умови відповідності чинним правовим постулатам. Важливим правовим актом в питанні регламен-

тації соматичних прав, розвитку біотехнологій і біомедицини є Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини від 1997 р. Варто підкреслити, що майбутні дослідження над удосконаленням біологічної форми людини повинні відповідати положенням цієї Конвенції: 1) інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки (ст. 2). Це виключає можливість примусових дослідів над людиною заради наукового прогресу; 2) будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики. Відповідна особа у будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду (ст. 5). Виникає питання про те, чи буде можливо припинити процес експерименту у разі, якщо модифікація тіла буде здійснюватися із застосуванням AIS, що нашоухує на ідею розроблення додаткових гарантій захисту; 3) ризики, на які може наражатися така особа, мають бути сумірні потенційній користі від дослідження (п. 2 ст. 16) (Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини, 1997).

При цьому окремі норми Конвенції є доволі дискусійними і суперечливими в аспекті права на модернізацію тіла. Наприклад, експерименти без згоди особи навіть в умовах надзвичайної ситуації та в інтересах здоров'я відповідної особи щодо удосконалення її тіла технічним шляхом є неприйнятними, адже вони становлять загрозу емоційному та психічному стану людини, порушують її свободу вибору.

Також пріоритетним в питанні реалізації права на модифікацію тіла має бути положення, закріплене в Маніфесті трансгуманістів: «Люди повинні мати право визначати, як вони хочуть жити, як довго. Вони у будь-який момент мають право відмовитися від біомедичної терапії проти старіння. Положення про прийняття рішень повинні бути неупередженими, справедливими та включати правову власність особи на тіло та розум» (The Transhumanist Manifesto). Крім того, слід додати, що право на модифікацію тіла жодним чином не повинно посягати на біологічне право людини на життя. При цьому на законодавчому рівні необхідно забезпечити дієві механізми захисту цих прав.

Окремо треба розглянути можливий вплив права на модифікацію тіла на право на свободу людини. Проте їх співвідношення неможливе без визначення природи та сутності категорії

«право на свободу». Це право може вживатися в різних контекстах відповідно до сфери застосування. Наприклад, у ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод позбавлення свободи вживається в значенні арешту та затримання особи. У праві також розрізняють свободу думки, совісті і релігії, свободу вираження поглядів, свободу зібрань та об'єднань (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950). Сутність свободи в аспекті права детально описується в рішеннях Конституційного Суду України: «Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися територією держави, вибирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України» (Право на свободу та особисту недоторканність. *Офіційний вебпортал Конституційного суду України*).

Що стосується свободи з точки зору філософії, то за автономією особистості І. Канта автономним суб'єктом є той, хто рішуче і мужньо користується власним розумом, здійснюючи той чи інший вчинок. Виходячи з цієї концепції, Н. Капустіна та Л. Попсуєнко вважають, що повага до автономії виникає з визнання того, що кожна людина – безумовна цінність, отже, вона може сама визначити власну долю (Капустіна, Попсуєнко, 2019: 96). Як стверджує Ю. Мелякова, в авангарді всіх досяжних свобод постлюдини є свобода задоволень, а одним з головних завдань трансгуманізму (світогляд, що спрямований удосконалення біологічної форми людини, на боротьбу зі смертністю, тобто він передбачає появу надлюдини, а право на модернізацію тіла є одним з механізмів втілення в життя ідей трансгуманізму) вважається збільшення рівня щастя людини (Карчевський, 2019: 764). З цього випливає, що, оскільки за принципом гуманізму люди використовують правові засоби для поліпшення стану людини та зовнішнього світу, так само можна використовувати такі засоби для поліпшення людського організму з використанням сучасних технологій, якщо це задовольняє свободу задоволення та відповідає внутрішній волі. Однак виникає питання про те, чи дійсно злиття зі штучним інтелектом є усвідомленим бажанням кожного,

чи тим, що може здаватися таким. Наприклад, В. Вовк зазначає, що ХХІ століття як століття інформаційної та візуальної масової культури (мережі Інтернет, соціальних мереж) пропагує конструювання тіла відповідно до віртуального образу, коли реальне фізичне тіло удосконалюється і набуває привабливої форми для його власника (Вовк, 2020: 69). Тобто, погоджуючись на модифікацію тіла, людина має розуміти, для чого їй це потрібно: чи це модна тенденція, яка допоможе самовиразитися, чи це дійсно необхідність (наприклад, в медичних цілях або задля збільшення розумових здібностей).

Крім того, поруч з досягненням абсолютної свободи постає необхідність усвідомлення ризиків, які несе за собою ця свобода, та відповідальності за всі подальші вчинки людини як перед собою, так і перед іншими. Так, Н. Капустіна та Л. Попсуєнко зазначають: «У контексті ідей трансгуманізму статус людської свободи набуває інших форм <...> в перспективі генетичні зміни можуть перетворити людину на мішень технонауки. Якщо дійсно буде можливо маніпулювати мозком, також можна буде маніпулювати спогадами шляхом фільтрації поганих спогадів або шляхом видалення рис особистості, які деякі люди можуть вважати застарілими» (Капустіна; Попсуєнко, 2019: 96).

Таким чином, хоча право на свободу є фундаментальним та беззаперечним, але у разі порушення правових норм органи державної влади уповноважені застосовувати заходи впливу до винної особи, чим можуть обмежувати свободу. В аспекті трансгуманізму це правило теж повинно бути актуальним. При цьому відповідальність лягає на плечі як розробників новацій та надавачів послуг із здійснення модифікації тіла, так і безпосередньо суб'єкта модернізації, тобто самої людини. Отже, обсяг свободи дорівнює обсягу відповідальності, але за умови, що усі ризики експериментів будуть заздалегідь узгоджені і обидві сторони усвідомлюватимуть те, на що погоджуються. Це говорить про необхідність правового регулювання відносин у сфері реалізації концепції трансгуманізму з аналізом можливих моделей такого регулювання та їх співставленням.

Слід також детальніше зупинитися на інших ризиках нормативного закріплення та подальшої реалізації права на модифікацію тіла людини. Виокремлення їх повного переліку є неможливим, адже трансгуманізм є лише на перших стадіях своєї еволюції, тому невідомо, яка буде його майбутня трансформація. Проте на основі здійсненого дослідження можна сформулювати ще деякі ключові ризики та можливі шляхи їх усунення:

1) непередбачуваність алгоритмічної «волі» ШІ. З цього випливає необхідність мати можливість у будь-який момент вимкнути ШІ або безпечно від'єднати його від тіла людини. Повне керування діяльністю ШІ людиною шляхом визначення функціонального призначення або ж можливості передбачення діяльності (ідеться про відповідний рівень розвитку ШІ, який не має досягнути ASI в питанні проведення дослідів над людьми).

Варто також розглянути ідею створення резервних систем захисту на випадок втрати контролю над результатами діяльності ШІ. М. Карчевський зазначає: «Якщо одна із систем вийде з ладу й почне помилково сигналізувати про аварійну ситуацію (про її відсутність), решта буде функціонувати адекватно, тому завдання безпечного керування складною системою буде виконане» (Карчевський, 2019: 119). Наскільки така позиція може бути дієвою, сказати важко (особливо якщо ШІ почне самостійно еволюціонувати до ASI), але вона також має право на життя та є важливою при врахуванні усіх можливих варіантів розвитку ШІ;

2) можливість втручання третіх осіб у технологічні експерименти з тілом людини. Проведемо аналогію із станом еволюції цифрових відносин в умовах сьогодення. Попри активний розвиток комп'ютерного забезпечення, відносин у віртуальному середовищі, проблема хакерських атак, шахрайства в мережі Інтернет є надзвичайно гострою, а сфера забезпечення кібербезпеки є найбільш актуальною. З цього виникає таке питання: з огляду на стан технічного захисту в сучасному інформаційному світі чи не виникне загрози втручання сторонніх осіб в процес управління функціями людського тіла, безпосередньо мозку для здійснення маніпуляції, задоволення певних корисливих мотивів або ж навіть реалізації злочинних намірів тощо. Таким чином, питання захисту права людини на власну волю потребує додаткового дослідження.

Висновки. З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що право на модифікацію тіла людини є логічним доповненням переліку соматичних прав, адже кожна людина є власником свого тіла та може розпоряджатися ним на власний розсуд. Однак слід наголосити, що здійснення цього права повинно відпові-

дати розробленим правовим нормам, зокрема у сфері медичного права (наприклад, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини). При цьому мають бути створені додаткові механізми захисту відповідних прав з урахуванням ризиків, небезпеки та значимості для людини та суспільства загалом реалізації трансгуманістичної концепції.

У питанні права на досягнення абсолютної свободи в контексті реалізації права на модернізацію тіла людини необхідно наголосити на таких висновках: 1) право на свободу є беззаперечним, але воно також має межі, якщо йдеться про свободу інших; 2) обсяг свободи дорівнює обсягу відповідальності; 3) право на свободу в аспекті права на модернізацію тіла може бути реалізоване за умови, що особа ознайомлена з можливими ризиками експериментів, з власної волі погоджується на них, усвідомлює наслідки для себе та інших; 4) має бути чіткий поділ відповідальності тих, хто здійснює експеримент, та тих, хто погоджується на цей експеримент. Такий поділ можливий шляхом чіткої регламентації правил поведінки в процесі злиття людини та ШІ, максимального забезпечення відсутності двоякого трактування цих норм.

У ході дослідження були сформовані такі правила для уникнення ризиків реалізації права на модернізацію тіла людини: 1) передбачення здатності вимкнути ШІ; 2) забезпечення створення резервних систем захисту; 3) створення механізму правового та технічного захисту від втручання сторонніх осіб в експеримент з модернізації тіла людини.

Таким чином, легалізація та подальша реалізація права на модернізацію тіла потребує особливої уваги законодавця в питанні урахування усіх ризиків та небезпек. Хоча перешкодження технологічному процесу є абсурдним, однак, незважаючи на те, що подальші наукові відкриття можуть бути доволі суперечливими з позиції їх впливу на суспільство, права людей і їхнє життя як є механізмом, який здатен контролювати суспільні процеси та забезпечити захист прав людини частково або повністю (або ж призупинити невідворотні технологічні процеси, тим самим дати людству час для пошуку оптимальних систем захисту від небезпек, про які йшлося у роботі).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк В.М. Соматичні права як кластер юридичних гарантій «самовласності» в контексті трансгуманізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 68–72.
2. Миронець О.М. Право людини на техномодифікацію власного тіла в епоху трансгуманізму. *Сучасне право в епоху соціальних змін* : матер. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (26 лютого 2021 р.) Київ. Т. 1. С. 185–187.

3. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Польщі. *Вебсайт Юридична Газета Online*. URL: <https://cutt.ly/tWQRsq0> (дата звернення: 25.08.2021).
4. Некіт К.Г. Щодо можливості самостійної майнової відповідальності роботів (штучного інтелекту). *Модернізація цивільно-правової відповідальності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (18 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С. 189–193.
5. Радутний О.Е. Мораль і право для штучного інтелекту та цифрової людини: закони робототехніки та «проблема вагонетки». *Інформація і право*. 2019. № 3 (30). С. 78–95.
6. Турянський Ю.І. Соматичні права як новітня юридична категорія. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 110–115.
7. Fuller S. Morphological Freedom and the Question of Responsibility and Representation in Transhumanism. *Confero Essays on Education Philosophy and Politics*. 2016. Vol. 4. № 2. P. 33–45.
8. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини від 4 квітня 1997 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://cutt.ly/CWQTV4e> (дата звернення: 26.08.2021).
9. The Transhumanist Manifesto. *Вебпортал Humanity+*. URL: <https://cutt.ly/CWQQCAK> (дата звернення: 17.08.2021).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://cutt.ly/SWQYI8i> (дата звернення: 27.08.2021).
11. Право на свободу та особисту недоторканність. *Офіційний вебпортал Конституційного суду України*. URL: <https://cutt.ly/4WQY99u> (дата звернення: 28.08.2021).
12. Капустіна Н., Попсуєнко Л. Трансгуманізм як проект покращення людини: філософсько-етичний вимір. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. 2. С. 94–99.
13. Мелякова Ю.В. До питання про цінності: трансгуманізм чи негуманізм. *Modern science: problems and innovations: the 2nd International scientific and practical conference (May 3–5, 2020)*. SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2020. С. 763–770.
14. Карчевський М.В. Перспективи правового регулювання в контексті гіпотези розвитку технологій трансгуманізму. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 115–127.

REFERENCES:

1. Vovk, V.M. (2020). Somatychni prava yak klaster yuruduchnyh harantii "samovlasnosti" v konteksti transhumanizmu [Somatic rights as a cluster of legal guarantees of "self-ownership" in the context of transhumanism]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 2 (20). S. 68–72. [in Ukrainian].
2. Myronets, O.M. (2021). Pravo liudyny na techno-modyfikatsiiu vlasnoho tila v epokhy transhumanizmu [The human right to techno-modification of one's own body in the era of transhumanism]. *Sychasne pravo v epokhy sotsialnykh zmin: mater. XI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (26 liutoho 2021 p.)*. Kyiv. T. 1. S. 185–187. [in Ukrainian].
3. Stratehiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Polishchi [Strategy for the development of artificial intelligence in Poland]. *Veb-portal YurydychnaHazetaOnline*. URL: <https://cutt.ly/tWQRsq0>. [in Ukrainian].
4. Nekit, K.H. (2019). Shchodo mozhlyvosti samostiinoi mainivoi vidpovidalnosti robotiv (shtuchnoho intelektu) [Regarding the possibility of independent property liability of robots (artificial intelligence)]. *Modernizatsia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (18 zhovtniya 2019 p.)*. Kyiv. S.189–193. [in Ukrainian].
5. Radutnyi, O.E. (2019). Moral i parvo dla shtuchnoho intelektu ta tsyfrovoyi ludyny: zakony robototekhniky ta "problema vahonetky" [Morality and law for artificial intelligence and digital man: the laws of robotics and the "trolley problem"]. *Informatsia i pravo*. № 3(30). S. 78–95. [in Ukrainian].
6. Turianskyi, Yu.I. (2020). Somatychni prava yak novitnia yurydychna katehoriia [Somatic rights as the newest legal category]. *Pravo i suspilstvo*. Vyp. 1. S. 110–115. [in Ukrainian].
7. Fuller, S. (2016). Morphological Freedom and the Question of Responsibility and Representation in Transhumanism. *Confero Essays on Education Philosophy and Politics*. Vol. 4. № 2. P. 33–45. [in English].
8. Konventsiia pro zakhyst prav i hidnosti liudyny shchodo zastosuvannya biolohii ta medytsyny vid 4 kvitnia 1997 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine of April 4, 1997]. *Ofitsiynyi veb-portal Verhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://cutt.ly/CWQTV4e>. [in Ukrainian].
9. The Transhumanist Manifesto. *Veb-portal Humanity+*. URL: <https://cutt.ly/CWQQCAK>. [in Ukrainian].

10. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950]. *Ofitsiinyi veb-portal Verhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://cutt.ly/SWQYI8i>. [in Ukrainian].

11. Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkannist [The right to liberty and security of person]. *Ofitsiinyi veb-portal Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. URL: <https://cutt.ly/4WQY99y> (data zvernennia 28.08.2021). [in Ukrainian].

12. Kapustina, N., Popsuienko, L. (2019). Transhumanism yak proiekt pokrashchennia liudyny: filosofsko-etychnyi vymir [Transhumanism as a project of human improvement: a philosophical and ethical dimension]. *Yurydychnyi visnyk*. Vyp. 2. S. 94–99. [in Ukrainian].

13. Meliakova, Yu. V. (2020). Do pytannia pro tsinnosti: transhumanism chy ne-humanism [On the question of values: transhumanism or non-humanism]. *Modern science: problems and innovations: the 2nd International scientific and practical conference (May 3–5, 2020)*. SSPG Publish, Stockholm, Sweden. S. 763–770. [in Ukrainian].

14. Karchevskyyi, M.V. (2019). Perspektyvy pravovoho rehuliuвання v konteksti hipotezy rozvytku tehnolohii transhumanizmu [Prospects of legal regulation in the context of the hypothesis of the development of transhumanism technologies]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*. Vyp. 1 (85). S. 115–127. [in Ukrainian].